

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजुस्त्वि नावधीतमस्तु मा विंद्विपावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ अभ्यस्य पारे ॥

अभ्यस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे मंहृतो महीयान्। शुक्रेण ज्योतीष्मि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भं अन्तः॥ यस्मिन्निदिं सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यंमा इदं तदक्षरे परमे व्यामन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं मुहूं च येनाऽऽदित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः संमुद्रे कवयो वर्यन्ति यदक्षरे परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयैन जीवान् व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्यशूङ्श्च विवेश भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदर्णीयसः हि परात्परं यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुरुणं तमसः परस्तात्॥ १॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्मं परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं विभर्ति भुवनस्य नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तथ्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रममृतं तद्वृह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरै विद्युतः पुरुषादधिः। कला मुहृता: काषांश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥ अर्धमासा मासां ऋतवः संवर्धसरश्च कल्पन्ताम्। स आपः प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमयथो सुवः॥ नैनंमूर्धं न तिर्यश्च न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येषु कश्चन तस्य नाम महद्यशः॥ २॥

न सन्दर्शे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्। हृदा मनीषा मनसाऽभिकृत्सो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥ अन्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्युद्दौ॥ एष हि देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स तु गर्भं अन्तः। स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्गुर्खास्तिष्ठति विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमाति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीळम्। यस्मिन्निदिं सं च विचैकृं स ओतः प्रोतंश्व विभुः प्रजासु। प्र

तद्वौचे अमृतं नु विद्वान्नन्धर्वो नाम् निहितं गुहांसु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहांसु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसंता स नो बन्धुजीनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वाः। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यरेयन्ता। परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः परि सुवेः। ऋतस्य तन्तु विततं विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। परीत्य लोकान्परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमज्ञा ऋतस्याऽऽत्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूवा। सदसुस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामंयासिषम्। उद्दीप्यस्व जातवेदोऽपुग्निरकृतिं मम॥४॥

पशुङ्क्ष मह्यमावहु जीवनं च दिशो दिशा। मा नो हिंसीज्ञातवेदो गामश्च पुरुषं जगत्। अबिन्दन्त आगैहि श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्व सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तत्रो रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्वहै महादेवाय धीमहि। तत्रो रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्वहै चक्रतुण्डाय धीमहि। तत्रो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्वहै चक्रतुण्डाय धीमहि॥५॥

तत्रो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्वहै महासेनाय धीमहि। तत्रः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्वहै सुवर्णपक्षाय धीमहि। तत्रो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय विद्वहै हिरण्यगर्भाय धीमहि। तत्रो ब्रह्म प्रचोदयात्। नारायणाय विद्वहै वासुदेवाय धीमहि। तत्रो विष्णुः प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्वहै तीक्ष्णदुष्टाय धीमहि॥६॥

तत्रो नारसि४हः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्वहै महद्युतिकराय धीमहि। तत्रो आदित्यः प्रचोदयात्। वैश्वानराय विद्वहै लालीलाय धीमहि। तत्रो अग्निः प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्वहै कन्यकुमारिं धीमहि। तत्रो दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सुहसुपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्व॑ हरतु मे पापं दूर्वा दुःस्वप्रनाशनी। काण्डोत्काण्डात् प्रग्रहेन्ती परुषः परुषः परिः॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतंनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विग्रहेन्सि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम् हुविषां व्यम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा।

शिरसा॑ धारयिष्या॒मि रक्षुस्व मा॑ पदे॒ पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लौकधारिणी। उद्धूताऽसि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना। मृत्तिके हनं मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्। मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमत्रिता। मृत्तिके देहिं मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णद् मृत्तिके। तयां हुतेन पापेन गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यतं इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृथि। मध्यवन्छुग्धि तव तन्न ऊतये विद्विषो विमृधौ जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधौ वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयङ्करः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपान्तमन्युस्तृपलंप्रभर्मा॒ धुनिः शिर्मावञ्चरुमाँ॒ क्रजीपी। सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः॥९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमुतः सुरुचो वेन आवः। सबुधियां उपमा अस्य विष्णाः सुतश्च योनिमसंतश्च विवः। स्योना पृथिवि भवाऽनक्षुरा निवेशनी। यच्छानुः शर्म सुप्रथाः। गन्धुद्वारां दुराधरणां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरी॒॑ सर्वभूतानां तामिहोपहये श्रियम्। श्रीर्मे भुजतु। अलक्ष्मीर्म नश्यतु। विष्णुमुखा॒ वै देवाशछन्दोभिरिमांलोकाननपजुय्यम्भ्यजयन्। महा॒॑ इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी शर्म यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मधवो करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान् द्वेष्टि। सोमानङ्गु स्वरंणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कृक्षीवन्तं य औशिजम्। शरीरं यज्ञशमलं कुर्सीदं तस्मिन्थ्यादतु योऽस्मान् द्वेष्टि। चरंणं पुवित्रं वितंतं पुराणं येनं पूतस्तरंति दुष्कृतानि। तेनं पुवित्रेण शुद्धेनं पूता अति पाप्मानमरातिं तरेमा। सजोषां इन्द्र सगंणो मरुद्धि॒ सोमं पिब वृत्रहञ्चूर विद्वान्। जुहि शत्रू॒॑ रपु मृधौ नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः। सुमित्रा नु आपु ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मंयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

मुहेरणाय चक्षसे। यो वै शिवतंमो रसस्तस्य भाजयते ह नः। उशतीरिंव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथा आपौ जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मै देहि याचितः। यन्मयो भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तत्र इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्न्यैऽप्सुमते नमः इन्द्राय नमो वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽज्ञः॥ १२॥

यदपां कूरं यदमेभ्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्। अत्याशनादतीपानाद्युच्च उग्रात प्रतिग्रहात्। तत्रो वरुणो राजा पाणिना ह्यवमर्शत्। सौऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो मुक्तिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्वाप्सलोकताम्। यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वंघमर्घणः। इमं मै गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमः सचता परुष्णिया। असिक्षिया मरुदवृधे वितस्तुयाऽर्जीकीये शृणुह्या सुपोमया। ऋतं च सत्यं चार्मीद्वात्तपसोऽध्यंजायत। ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः॥ १३॥

सुमुद्रादर्णवादधिं संवध्यसो अंजायत। अहोरात्राणि विदधिश्वस्य मिषुतो वशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवः। यत्पृथिव्या रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदसी। इमाऽस्तदपो वरुणः पुनात्वंघमर्घणः। पुनन्तु वसवः पुनातु वरुणः पुनात्वंघमर्घणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोसा। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योरहिरण्मयम्। द्यावांपृथिव्योरहिरण्मयः सङ्श्रितः सुवः॥ १४॥

स नः सुवः सङ्शिंशाधि। आर्द्धं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि। ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा०। अकार्यकार्यवकीर्णि स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः। वरुणोऽपामंघमर्घणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो भूमिस्त्वमाऽरोदयस्व प्रवदन्ति धीराः। आकांशसमुद्रः प्रथमे विधर्मं जनयन्मजा भुवनस्य राजा०। वृषां पुवित्रे अधि सानो अव्ये बृहस्पोमो वावृधे सुवान इन्दुः॥ १५॥

॥दुर्गासूक्तम्॥

जातवेदसे सुनवाम् सोममरातीयतो निदंहाति वेदः। स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धु दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णं तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम्। दुर्गा देवीः शरणमहं प्रपद्ये मुतरसि तरसे नमः। अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पूर्णं पृथ्वीं बहुला न उर्वी भवां तोकाय तनयाय शं योः। विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरिताति परापि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम्। पृतनाजितः सहमानमग्निमुग्रः हुवेम परमाथस्थान्त्। स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा क्षामद्वेवो अतिं दुरिताऽत्यग्निः। प्रलोषिं कुमीड्यो अध्वरेषु सुनाच्च होता नव्यंश्च सथिसं। स्वाश्वाग्ने तनुवं पिप्रयस्वासम्भ्यं च सौभंगमायंजस्व। गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसञ्चरेम। नाकस्य पृष्ठमुभि सुंवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥व्याहृतिहोमन्त्राः॥

भूरन्नमग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरन्नमादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवरन्नं चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूरग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरग्न ओम्॥१८॥

[४]

भूरग्रये च पृथिव्यै च महृते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महृते च स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महृते च स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महृते च स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवर्महुरोम्॥१९॥

[५]

॥ज्ञानप्रास्यर्थहोममन्त्राः॥

पाहि नो अग्ने एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं पाहि विभावसे स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा॥२०॥

[६] पाहि नौ अग्ने एकंया। पाह्युत द्वितीयंया। पाह्यूर्जं तृतीयंया। पाहि गीर्भिश्चं तु सृभिर्वसो स्वाहा॥ २१॥

[७]

॥वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृष्मो विश्वरूपश्छन्दोऽयश्छन्दाऽस्याविवेशो। सताः शिक्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रौ ज्येष्ठ इन्द्रियाय ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितॄभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द ओम्॥ २२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणे मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासु कर्णयोः श्रुतं मा च्योङ्मु ममामुष्य ओम्॥ २३॥

[९]

॥तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सुत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्पः॥ २४॥

[१०]

॥विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सुम्पुष्टिस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणौ दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विहिताचरणनिन्दा च ॥

[११]

॥दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः। तमंक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानंमीशम्। सूस प्राणः प्रभवन्ति तस्माऽस्तपार्चिषः सुमिधः सूस जिह्वाः। सूस इमे लोका येषु चरन्ति प्राण गुहाशयां निहिताः सूस संस। अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्माथ्यन्दन्ते सिन्ध्यवः सर्वरूपाः। अतश्च विश्वा ओषधयो रसाच्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिविप्राणां महिषो

मृगाणांम्। श्येनो गृग्राणाङ् स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्। अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बृहीं प्रजां जनयन्तीः सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभौगामजोऽन्यः॥२६॥

हृसः शुचिपद्मसुरन्तरिक्षसङ्घोता वेदिषदतिथिरुरोणुसत्। नृपद्वरसदृतसव्योमसदुज्ञा गोजा क्रेतुजा अद्रिजा क्रृतं बृहत्। धृतं मिंमिक्षिरे धृतमस्य योनिर्धृते श्रितो धृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावहं मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हृव्यम्। समुद्रादूर्मिंधुमाः उदारदुपाः शुना सममृतत्वमानद। धृतस्य नाम् गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम् प्रब्रवामा धृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः। उपं ब्रह्मा शृणवच्छुस्यमानं चतुः शृङ्गोऽवमीद्वौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्गुषे सुप्त हस्तांसो अस्य। त्रिधा बृद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्यः आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पृणिभिर्गृह्यमानं गविं देवासो धृतमन्विन्दन्। इन्द्र एकः सूर्य एकं जजान वेनादेकः स्वधया निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानः स नौ देवः शुभया स्मृत्या संयुनकु। यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यस्मान्नार्णीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव स्तव्यो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया धर्मेन त्यागैनके अमृतत्वमानशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्ध्यासयोगाद्यतंयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दुहं विपापं परमैश्मभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसुःस्थम्। तत्रापि दुहं गुगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स मुहेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सुहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणः हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपेजीवति। पति विश्वस्याऽत्मेश्वरः शाश्वतः शिवमच्युतम्। नारायणं मंहाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः। नारायणं परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः।

नारायणं परो ध्यातु ध्यानं नारायणः परः। यच्च किञ्चिज्जंगथस्वर्व दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥
अन्तर्बहिश्च तथस्वर्व व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश प्रतीकाशः हृदयं
चाप्यधोमुखम्। अधौ निष्ठा वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
भाती विश्वस्याऽऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तुलम्बत्याकोशसन्त्रिभम्। तस्यान्ते
सुषिरः सूक्ष्मं तस्मिन्स्वर्व प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानश्चिर्विश्वतोमुखः।
सोऽग्रभूग्निभजन्ति इत्त्राहारमज्जरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमध्यः शायी रश्मयस्तस्य सन्तता।
सन्तापयति स्वं देहमापादतलुमस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः।
नीलतोयदंभ्यस्थाद्विद्युलेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः
शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः
स्वरादै॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारिं च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम्॥

आदित्यो वा एष एतमण्डलं तपति तत्र ता क्रृचस्तद्वच मण्डलः स क्रृचां लोकोऽथ
य एष एतस्मिन्मण्डले इर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स सामान्मण्डलः स सामान्लोकोऽथ
य एष एतस्मिन्मण्डले इर्चिषि पुरुषस्तानि यजूःषि स यजुषामण्डलः स यजुषां लोकः
सैषा त्रयेवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः॥३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम्॥

आदित्यो वै तेजो ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो मन्त्रुर्मन्त्रुत्यः सत्यो मित्रो
वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः किं कं तथस्त्यमन्त्रमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मैतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिष्ठितिर्ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकतामाप्नोत्येतासामेव
देवतानां सायुज्यः सार्थितां समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः।
हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।

दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय नमः। शर्वलिङ्गाय नमः।
शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः।
आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः। एतस्मोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं
स्थापयुति पाणिमत्रं पवित्रम्॥३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सूदोजातं प्रपद्यामि सूदोजातायै नमो नमः। भूवे भैवे नाति भवे भवस्व माम्
भूवोद्भवाय नमः॥३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय नमौ ऊष्टेषाय नमः। श्रेष्ठाय नमौ रुद्राय नमः। कालाय नमः। कलंविकरणाय
नमो बलंविकरणाय नमो बलाय नमो बलंप्रमथनाय नमः। सर्वभूतदमनाय नमौ मुनोन्मनाय
नमः॥३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः। सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु
रुद्ररुपेभ्यः॥३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्धहैं महादेवाय धीमहि। तत्रौ रुद्रः प्रचोदयाँत्॥३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः। सर्वभूतानां ब्रह्माधिंपतिर्ब्रह्मणोऽधिंपतिर्ब्रह्मां शिवो मै अस्तु
सदाशिवोम्॥३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतयेऽम्बिकापतय उमापतये

पशुपतये नमो नमः॥३१॥

[२२]

ऋतं सुत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बंहुधा जातं जायमानं च यत्। सर्वो ह्यैष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्बुद्राय प्रचैतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तम् हुदेऽ। सर्वो ह्यैष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य वैकंङ्गत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याऽऽहुतयस्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाज इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषाऽ सर्वभूतानां माता मेदिनीं महता मही सावित्री गायत्री जगत्युर्वी पृथ्वी बंहुला विश्वा भूता केतुमा का या सा सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः पशव् आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सुम्राडापौ विराडापैः स्वराडापश्छन्दाऽस्यापो ज्योतीऽप्यापो यजूऽप्यापः सत्यमापः सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवराप् ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपैः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीं पूता पुनातु माम्। पुनन्तु ब्रह्माण्स्पतिर्ब्रह्मापूता पुनातु माम्। यदुच्छिंष्टमभौज्यं यद्वा दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापौऽसुतां च प्रतिग्रहृङ् स्वाहा॥ ४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यौ रक्षन्ताम्। यदह्ना पापंमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिशजा। अहुस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयिं। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहौमि स्वाहा॥ ४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यौ रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापंमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिशजा। रात्रिस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयिं। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि जुहौमि स्वाहा॥ ४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋच्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्घ्यम्। गायत्रं छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥ ५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयांतु वरंदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायुर्त्रीं छन्दसां मातेदं ब्रह्म जुषस्वं मे। यदह्नांकुरुते पापं तदह्नांप्रतिमुच्यते। यद्रात्रियांकुरुते पापं तद्रात्रियांप्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं मंहादेवि सुन्ध्याविद्ये सुरस्वति॥ ५१॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलंमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम् नामासि विश्वंमसि विश्वायुः सर्वमसि सुर्वायुरभिभूरों गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाहयामि छन्दऋषीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णुरहृदयः रुद्रः शिखा पृथिवी योनिः प्राणपानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा साङ्घायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा

त्रिपदा॑ षड्कृष्टिः पञ्चशीर्घोपनयने विनियोगु॒ ओं भूः। ओं भुवः। ओ॒ सुवः। ओं महः।
ओं जनः। ओं तपः। ओ॒ सृत्यम्। ओं तथस्वितुर्वेरेण्यं भर्गो॑ देवस्यं धीमहि। धियो॑ यो
नः प्रचोदया॑त्। ओमापो॑ ज्योतीरसो॒ऽमृतं ब्रह्म॑ भूर्भुवः॒ सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमै॒ शिखंरे जाते॑ भूम्यां पर्वतमूर्धनि॑। ब्राह्मणेभ्यो॒ऽभ्यन्नजाता॒ गच्छ॑ दैवि॑ यथासुखम्।
स्तुतो॑ मया वरदा॑ वैदमाता॑ प्रचोदयन्ती॑ पवनै॑ द्विजाता॑। आयुः॑ पृथिव्यां द्रविणं॑ ब्रह्मवृच्चसं॑
मह्यं॑ दत्त्वा॑ प्रजातुं॑ ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः॑ सूर्य॑ आदित्यो॑ न प्रभा॑ वात्यक्षरम्। मधु॑ क्षरन्ति॑ तद्रसम्। सृत्यं॑ वै तद्रसुमापे॑
ज्योतीरसो॒ऽमृतं ब्रह्म॑ भूर्भुवः॒ सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्मेतु॑ माम्। मधु॑मेतु॑ माम्। ब्रह्मेव॑ मधु॑मेतु॑ माम्। यास्ते॑ सोम प्रजाव॑थ्सोभि॑ सो
अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरूप्यह। यास्ते॑ सोम प्राणाङ्गस्तां॑ जुहोमि। त्रिसुपर्णमयांचितं॑ ब्राह्मणाय॑
दद्यात्। ब्रह्महत्यां॑ वा एते॑ ग्रन्ति। ये॑ ब्राह्मणाञ्चिसुपर्ण॑ पठन्ति। ते॑ सोमं॑ प्राप्नुवन्ति।
आसुहृसात्यङ्किं॑ पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म॑ मेधया॑। मधु॑ मेधया॑। ब्रह्मेव॑ मधु॑ मेधया॑। अद्या॑ नौ॑ देव॑ सवितः॑ प्रजाव॑थ्सावी॑
सौभग्यम्। परा॑ दुष्वप्निय॑ सुव। विश्वानि॑ देव॑ सवितर्दुरितानि॑ परा॑ सुव। यद्द्वंतं॑ तम्॑ आ
सुव। मधु॑ वाता॑ क्रतायुते॑ मधु॑ क्षरन्ति॑ सिन्धवः। माध्वीर्न॑ सुन्त्वोषधीः। मधु॑ नक्तमुतोषसि॑
मधु॑मत्यार्थिव॑ रजः। मधु॑ द्यौरस्तु॑ नः॑ पिता। मधु॑मात्रो॑ वनस्पतिर्मधु॑मा॒ अस्तु॑ सूर्यः।
माध्वीर्गाव॑ भवन्तु॑ नः। य इ॒मं॑ त्रिसुपर्णमयांचितं॑ ब्राह्मणाय॑ दद्यात्। भ्रूणहत्यां॑ वा एते॑ ग्रन्ति।
ये॑ ब्राह्मणाञ्चिसुपर्ण॑ पठन्ति। ते॑ सोमं॑ प्राप्नुवन्ति। आसुहृसात्यङ्किं॑ पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म॑ मेधवा॑। मधु॑ मेधवा॑। ब्रह्मेव॑ मधु॑ मेधवा॑। ब्रह्मा॑ देवाना॑ पदवी॑ कवीनामृषिर्विप्राणा॑

महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृग्राण्णुङ् स्वर्थितिर्वनानाऽ सोमः पवित्रमत्येति रेभन्। हृसः शुचिपद्मसुरन्तरिक्षसद्बोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृपद्वारसद्वंतसद्बोतसद्बा गोजा क्रत्जा अद्विजा क्रृतं बृहत्। क्रृचे त्वा रुचे त्वा समिथ्संवन्ति सरितो न धेनः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा अभिचाकशीमि। हिरण्ययो वेतुसो मध्य आसाम्। तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कलायी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः। तस्याऽऽस्ते हरयः सप्तरीर्ण स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्। य इदं त्रिसुपर्णमयांचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वौरहृत्यां वा एते ग्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्पुङ्कं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥मेधासूक्तम्॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगद्विश्वार्चो भुद्रा सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्तान्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ त्वया जुष्ट ऋषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वयाः॥ त्वया जुष्टश्वित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां मृ इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मै अश्विनावुभावाधर्त्तां पुष्करसज्जा। अप्सरासु च या मेधा गन्ध्यवेषु च यन्मनः। दैवीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा सुरभिर्जुषताङ्ग स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या। ऊर्जस्वती पर्यसा पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतीका जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मध्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्रं इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥मृत्युनिवारणमन्त्राः॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पर्ण वनस्पतेरिवाभिनः शीयता रघ्यः स च तान्न शाचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृणुते ते^१ ब्रवीमि
मा नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः। स नौ मृत्योऽन्नायतं
पात्वः हस्ते ज्योगजीवा ज्ञानशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुश्चः। प्रत्यौहतामश्चिना
मृत्युमस्माद्वानामग्रे भिषजा शर्चाभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्। ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयन्
मा विवधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शत्लैरग्निमित्यान उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोरकृध्वाऽर्ति मृत्युं
तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिंदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मै रीरिषु आयुरुग्र
नृक्षक्षसं त्वा हुविषां विधेम॥६८॥

[५१]

मा नौ मुहान्तमुत मा नौ अर्भकं मा नु उक्षन्तमुत मा न उक्षितम्। मा नौऽवधीः
पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तुनुवौ रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा नौ
रुद्र भास्तोऽवधीरहुविष्मन्तो नमस्ता विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बंभूवा। यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो
अस्तु वृयः स्याम् पतयो रथीणाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधौ वृशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा
अभयङ्करः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

ऋम्बकं यजामहे सुग्रन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिंव बन्धनामृत्योर्मुक्षीयु
माऽमृतात्॥ ७३॥

[५६]

ये तैं सुहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्यायु हन्तवे। तान् युजस्य मायया सर्वानव
यजामहे॥ ७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा॑ मृत्यवे स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

देवकृतस्यैनंसोऽवयजंनमसि स्वाहा॑। मनुष्यकृतस्यैनंसोऽवयजंनमसि स्वाहा॑।
पितृकृतस्यैनंसोऽवयजंनमसि स्वाहा॑। आत्मकृतस्यैनंसोऽवयजंनमसि स्वाहा॑।
अन्यकृतस्यैनंसोऽवयजंनमसि स्वाहा॑। अस्मलकृतस्यैनंसोऽवयजंनमसि स्वाहा॑।
यद्विवा च नक्तं चैनश्वकृम तस्यावयजंनमसि स्वाहा॑। यथस्वपन्तश्व जाग्रत्शैनश्वकृम
तस्यावयजंनमसि स्वाहा॑। यथमुषुपतश्व जाग्रत्शैनश्वकृम तस्यावयजंनमसि स्वाहा॑।
यद्विद्वा॒ सश्वाविद्वा॒ सृशैनश्वकृम तस्यावयजंनमसि स्वाहा॑। एनस एनसोऽवयजंनमसि
स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वा॑ देवाश्वकृम जिह्वा॑ गुरुमनंसो वा प्रयुती देव हेडनम्। अरावा॑ यो नो अभि
दुच्छुनायते तस्मिन्नदेनो वसवो निर्धेतन् स्वाहा॑॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार॒षीत्-मन्युरकार॒षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार॒षीत्त्र॒मो नमः। कामोऽकार॒षीत्कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कार॒यिता नाहं कार॒यिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार॒षीत्त्र॒मो नमः। मन्युरकार॒षीत्मन्युः करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कार॒यिता नाहं कार॒यिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्ठान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्त्रपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा। श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बंहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्द्विरितं मर्यि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्तिं शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्व लक्ष्मीश्व पुष्टीश्व कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बंहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना में शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। वाङ्मनश्क्षुः श्रोत्रजिह्वाग्राणरेतोबुद्ध्याकूतिः सङ्कल्पा में शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। त्वक्रममा॑ सरुधिरमेदोमज्ञास्त्रायवोऽस्थीनि में शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिश्जोपस्थपायवो में शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि ददापयिता में शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा में शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा में शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। मनोवाक्यायकर्मणि में शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। अव्यक्तभावैरहङ्कारैज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। आत्मा में शुद्धन्तां

ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ अन्तरात्मा मे॑ शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ परमात्मा मे॑ शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ क्षुधे॑ स्वाहा॑॥ क्षुत्पिपासायु॑ स्वाहा॑॥ विविट्य॑ स्वाहा॑॥ ऋग्विधानायु॑ स्वाहा॑॥ कपो॒क्तायु॑ स्वाहा॑॥ क्षुत्पिपासामलं ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमुद्धि॑ च सर्वान्तिर्णुद मे॑ पाप्मानङ् स्वाहा॑॥ अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मे॑ शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ ८३॥

[६६]

॥४७॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्न्ये॑ स्वाहा॑॥ विश्वै॒श्यो देवै॒भ्यः॑ स्वाहा॑॥ ध्रुवै॒क्षितये॑ स्वाहा॑॥ अ॒च्युतै॒क्षितये॑ स्वाहा॑॥ अ॒ग्न्यै॑ स्विष्टकृते॑ स्वाहा॑॥ धर्मायु॑ स्वाहा॑॥ अर्धर्मायु॑ स्वाहा॑॥ अ॒न्द्यः॑ स्वाहा॑॥ ओषधिवनस्पतिभ्यः॑ स्वाहा॑॥ ८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः॑ स्वाहा॑॥ गृह्याभ्यः॑ स्वाहा॑॥ अवसानेभ्यः॑ स्वाहा॑॥ अवसानंपतिभ्यः॑ स्वाहा॑॥ सर्वमूतोभ्यः॑ स्वाहा॑॥ कामायु॑ स्वाहा॑॥ अन्तरिक्षायु॑ स्वाहा॑॥ यदेऽर्जति॑ जगति॑ यच्च॑ चेष्टति॑ नामो॑ भागोऽयं नामे॑ स्वाहा॑॥ पृथिव्यै॑ स्वाहा॑॥ अन्तरिक्षायु॑ स्वाहा॑॥ ८५॥

दिवे॑ स्वाहा॑॥ सूर्याय॑ स्वाहा॑॥ चन्द्रमसे॑ स्वाहा॑॥ नक्षत्रै॒भ्यः॑ स्वाहा॑॥ इन्द्राय॑ स्वाहा॑॥ बृहस्पतये॑ स्वाहा॑॥ प्रजापतये॑ स्वाहा॑॥ ब्रह्मणे॑ स्वाहा॑॥ स्वधा॑ पितृभ्यः॑ स्वाहा॑॥ नमो॑ रुद्राय॑ पशुपतये॑ स्वाहा॑॥ ८६॥

देवै॒भ्यः॑ स्वाहा॑॥ पितृभ्यः॑ स्वधाऽस्तु॑। भूतेभ्यो॑ नमः॑। मनुष्यै॒भ्यो॑ हन्ता॑॥ प्रजापतये॑ स्वाहा॑॥ परमेष्ठिने॑ स्वाहा॑॥ यथा॑ कूपः॑ शतधारः॑ सहस्रधारो॑ अक्षितः॑। एवा॑ मे॑ अस्तु॑ धन्यङ् सहस्रधारमक्षितम्। धनधार्यै॑ स्वाहा॑॥ ये॑ भूताः॑ प्रचरन्ति॑ दिवानक्तं॑ बलिमिच्छन्तो॑ वितुदस्य॑ प्रेष्याः॑। तेभ्यो॑ बलि॑ पुष्टिकामो॑ हरामि॑ मयि॑ पुष्टि॑ पुष्टिर्दधातु॑ स्वाहा॑॥ ८७॥

ओ॑ तद्वा॑या। ओ॑ तद्वा॑यः। ओ॑ तदा॑त्मा। ओ॑ तथस्त्यम्। ओ॑ तथस्वर्म्। ओ॑ तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति॑ भूतेषु॑ गुहायां॑ विश्वमूर्तिषु॑। त्वं॑ यज्ञस्त्वं॑ वषद्वारस्त्वमिन्द्रस्त्वङ्॑ रुद्रस्त्वं॑ विष्णुस्त्वं॑ ब्रह्म॑ त्वं॑ प्रजापतिः। त्वं॑ तदापु॑ आपो॑ ज्योती॑ रसोऽमृतं॑ ब्रह्म॑ भूर्भुवस्सुवरोम्॥ ८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रुद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रुद्धायांमपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रुद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रुद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रुद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वायां॥ अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रुद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाया। प्राणायु स्वाहा॥। श्रुद्धायांमपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाया। अपानायु स्वाहा॥। श्रुद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाया। उदानायु स्वाहा॥। श्रुद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाया। सुमानायु स्वाहा॥। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वायां अमृतापिधानमसि॥ ८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रुद्धायां प्राणे निविश्याऽमृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रुद्धायांमपाने निविश्याऽमृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रुद्धायां व्याने निविश्याऽमृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रुद्धायांमुदाने निविश्याऽमृतं हुतमा। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रुद्धायां समाने निविश्याऽमृतं हुतमा। सुमानमन्त्रेनाप्यायस्व॥ ९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥॥ ९१॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म आसन्। नुसोः प्राणः। अक्ष्योशक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्। बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यज्ञानि तुनः। तुनुवां मे सुह नमस्ते अस्तु मा मां हि॒सी॥ ९२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः सुपूर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयेऽनामानाः। अपं ध्वन्तमूर्णुहि पूर्धि
चक्षुर्मुग्ध्यस्मान्त्रिधयेऽव बृद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालभनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनात्रेनाप्यायुस्व॥९३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥९४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुक्षणिस्त्वमज्ज्यस्त्वमशमनस्परि। त्वं वर्नेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं
नृणां नृपते जायसे शुचिः॥९५॥

[७६]

॥ अभीष्ट्याचनामन्त्राः ॥

शिवेन मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे
सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्थिमनु सन्तिष्ठस्वोपं ते यज्ञ नम् उपं ते नम् उपं ते नमः॥९६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सूत्यं परं परं सूत्यं सूत्येन न सुवर्गलोकाच्यवन्ते कदाचन सतां हि सूत्यं
तस्मांश्वत्ये रमन्ते तप इति तपो नानशेनात्परं यद्धि परं तपस्तद्वर्धर्षं तद्वाराधर्षं
तस्मात्तपेसि रमन्ते दम् इति नियंतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्भैरं रमन्ते शम् इत्यरण्ये
मुनयस्तस्माच्छ्वमे रमन्ते दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशः सन्ति दानान्नाति दुष्करं
तस्माद्भैरने रमन्ते धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति दुष्करं तस्माद्भैरं
रमन्ते प्रजन इति भूयाः सुस्तस्माद्भैरिष्ठाः प्रजायन्ते तस्माद्भैरिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्न्य
इत्याहुं तस्माद्ग्रय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहुं तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते यज्ञ इति यज्ञो

हि देवास्तस्मा॑द्यजे रंमन्ते मानुसमिति॒ विद्वा॑स॒स्तस्मा॑द्विद्वा॑सं॒ एव मानुसे रंमन्ते
न्यास इति॒ ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः॒ परौ॒ हि ब्रह्मा तनि॒ वा ए॒तान्यवंराणि॒ परांसि॒ न्यास
ए॒वात्यरैचयुद्ध ए॒वं वैदेत्युप॒निषत्॥१७॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारूणि॑ः सुपर्णेयः॑ प्राजापति॑ पितरमुपससारु॑
किं भंगवन्तः॑ परमं वंदन्तीति॑ तस्मै॑ प्रोवाच
सत्येन॑ वायुरावाति॑ सत्येनाऽऽदित्यो रोचते॑
दिवि॑ सुत्यं वाचः॑ प्रतिष्ठा॑
सत्ये॑ सर्वं प्रतिष्ठितं॑ तस्मा॑थस्त्यं॑ परमं वदन्ति॑
तपसा॑ देवा॑ देवतामग्रं॑ आयन्तपुसरैः॑ सुवरन्विन्दन्॑
तपसा॑ सप्तनान्॑ प्रणुदामारातीस-॑
तपसि॑ सर्वं प्रतिष्ठितं॑ तस्मात्तपः॑ परमं वदन्ति॑
दमेन॑ दान्ताः॑ किल्बिषमवधून्वन्ति॑
दमेन॑ ब्रह्मचारिणः॑ सुवरगच्छुन्दमौ॑ भूतानां॑ दुराधरैः॑
दमै॑ सर्वं प्रतिष्ठितं॑ तस्माद्दमः॑ परमं वदन्ति॑
शमेन॑ शान्ताः॑ शिवमाचरन्ति॑
शमेन॑ नाकं॑ मुनयोऽन्वविन्दञ्छमौ॑ भूतानां॑ दुराधरैः॑
छमै॑ सर्वं प्रतिष्ठितं॑ तस्माच्छमः॑ परमं वदन्ति॑
दानं॑ यज्ञानां॑ वर्णस्थं॑ दक्षिणा॑ लोके॑ दातारैः॑ सर्वभूतान्युपजीवन्ति॑ दानेनारातीरपानुदन्त
दानेन॑ द्विषुन्तो॑ मित्रा॑ भवन्ति॑
दाने॑ सर्वं प्रतिष्ठितं॑ तस्माद्दानं॑ परमं वदन्ति॑
धर्मो॑ विश्वस्य॑ जगतः॑ प्रतिष्ठा॑ लोके॑ धर्मिष्ठ॑ प्रजा॑ उपसुर्पन्ति॑ धर्मेण॑ पापमपुनुदति॑
धर्मे॑ सर्वं प्रतिष्ठितं॑ तस्माद्धर्मं॑ परमं वदन्ति॑
प्रजननं॑ वै॑ प्रतिष्ठा॑ लोके॑ साधु॑ प्रजायास्तनुं॑ तन्वानः॑ पितृणामनृणो॑ भवति॑
तदेव॑ तस्यानृणं॑ तस्मात्॑ प्रजननं॑ परमं वदन्त्य-॑
ग्रयो॑ वै॑ त्र्यी॑ विद्या॑ देवयानः॑ पथा॑ गारहपत्य॑ क्रक्ष्यैथिवी॑ रथन्तरमन्वाहार्यपचन-॑
यज्ञुन्तरिक्षं॑ वामदेव्यमाहवृनीयः॑ साम॑ सुवृगो॑ लोको॑ बृहत्स्माद्ग्रीन्यरमं॑ वदन्त्य-

ग्निहोत्रे॑ सांयं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टे॑ सुहृतं यज्ञक्रतृनां प्रायंणे॑ सुवर्गस्य॑
लोकस्य॑ ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति

यज्ञे इति यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन द्विषुन्तो मित्रा भवन्ति
यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति

मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मानुसा ऋषयः प्रजा असृजन्त
मानुसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानुसं परमं वदन्ति

न्यास इत्याहुर्मनीषिणौ ब्रह्माण ब्रह्मा विश्वः कतुमः स्वयुभ्युः प्रजापतिः संवर्थसुर इति
संवर्थसुरोऽसावादित्यो य एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा

याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्यैषधिवनस्पतयः प्रजायन्त
ओषधिवनस्पतिभिरन्न भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धयां मेधा
मेधयां मनीषा मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्यो चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्युं स्मृत्या
स्मारङ्गुं स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनाऽत्मानं वेदयति

तस्मादत्र ददृश्यसर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति

भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानुन्दो ब्रह्मयोनिः स वा एष पुरुषः पञ्चधा
पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च
स वै सर्वमिदं जगत्थस च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत्स ऋतजा रयिष्ठा श्रद्धा
सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाङ्गात्मा तमेवं मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि
विद्वान्तस्मान्न्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि

प्राणे त्वमसि सन्धाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृतेजोदास्त्वमस्युग्निरसि वर्चोदास्त्वमसि
सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे॑ त्वा महस् ओमित्यात्मानः
युर्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेदं ब्रह्मणो महिमानंमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
महिमानंमित्युपनिषत्॥९८॥

[७९]

॥ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽत्मा यज्ञमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिधमुरो वेदिलोमानि
बुरुहिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्देवः शमयिता दक्षिणा
वाघोतो प्राण उद्गुता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रम् ग्रीद्यावुद्ध्रियते सा दीक्षा

यदशब्दाति तद्विर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो यथस्त्ररत्युपविशत्युतिष्ठते
 च स प्रवृग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति
 यथसायं प्रातरत्ति तथस्मिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनः सायं च तानि सवनानि ये अहोरात्रे
 ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य कृतवस्ते पंशुबन्धा ये
 सवथस्त्राश्च परिवथस्त्राश्च तेऽर्हगुणाः सर्ववेदसं वा एतथस्त्रं यन्मरणं तदवभृथं एतद्वै
 जरामर्यमग्निहोत्रः सत्रं य एवं विद्वानुदग्यते प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य
 सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यः
 सलोकतामप्रोत्येतौ वै सूर्यचन्द्रमसौर्महिमानौ ब्राह्मणो विद्वानुभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो
 महिमानंमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानंमित्युपनिषत्॥९९॥

[८०]

ॐ। सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधौतमस्तु मा
 विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

हरिः ॐ॥

इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयारण्यके दशमः प्रश्नः समाप्तः॥